UOT 37.01.

Sevinc Tofiq qızı Vəliyeva
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun
Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müdiri,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0000-0710-6324
https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(3).27-30
E-mail: veliyeva_1979@bk.ru

ÜZEYİR HACIBƏYLİNİN HEKAYƏLƏRİ TƏRBİYƏ VASİTƏSİ KİMİ

Sevinj Tofig Valiyeva
Nakhchivan Teachers' Institute
head of the department of Pedagogy and psychology,
doctor of philosophy in pedagogy

UZEYIR HAJIBEYLY'S STORIES AS A MEANS OF UPBRINGING

Севинджс Тофиг гызы Велиева
заведующий кафедрой Педагогики и психологии
Нахчыванского Института Учителей
доктор философии по педагогике

РАССКАЗЫ УЗЕИРА ГАДЖИБЕЙЛИ КАК СРЕДСТВО ВОСПИТАНИЯ

Xülasə. Üzeyir Hacıbəyli görkəmli bəstəkar, yazıçı, dramaturq, tərcüməçi, jurnalist, ictimai xadim kimi səmərəli fəaliyyət göstərirdi. O, son dərəcə mənalı həyat yolu keçmiş, Azərbaycanda, eyni zamanda islam aləmində operanın əsasını qoymuşdur. Üzeyir bəy "Leyli və Məcnun", "Şah Abbas və Xurşid banu", "Əsli və Kərəm", "Harun və Leyla", "Rüstəm və Söhrab", "Koroğlu" operalarının müəllifidir.

"Leyli və Məcnun" onun ilk operası, "Koroğlu" operası isə görkəmli bəstəkarın şah əsəridir. Üzeyir bəy Hacıbəyli dəyərli operalarla yanaşı "O olmasın, bu olsun", "Arşın mal alan", "Ər və arvad" musiqili komediyalarını, bir çox səhnəciklər, felyeton, məqalə və hekayələr yazmışdır. Məqalədə Üzeyir Hacıbəylinin hekayələri tərbiyə vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir.

***Açar sözlər**: Üzeyir Hacıbəyli, satirik hekayələr, tərbiyə, tərbiyə məsələləri, bədii yaradıcılıq*

Abstract. Uzeyir Hajibayly worked fruitfully as an outstanding composer, writer, playwright, translator, journalist and public figure. He lived an extremely meaningful life and laid the foundations of opera art in Azerbaijan, as well as in the Islamic world. Uzeyir bey is the author of the operas "Leyli and Majnun", "Shah Abbas and Khurshid Banu", "Asli and Kerem", "Harun and Leyla", "Rustam and Sohrab", "Koroghlu".

"Leyli and Majnun" is his first opera, and the opera "Koroghlu" is a masterpiece of the outstanding composer. In addition to valuable operas, Uzeyir bey Hajibayly wrote musical comedies "Not That, but This", "Arshin Mal Alan", "Husband and Wife", as well as many short stories, feuilletons, articles and novellas. The article discusses the stories of Uzeyir Hajibeyli as an educational resource.

***Key words**: Uzeyir Hajibeyli, satirical stories, education, problems of upbringing, artistic creativity*

Аннотация. Узеир Гаджибейли плодотворно работал как выдающийся композитор, писатель, драматург, переводчик, журналист и общественный деятель. Он прожил чрезвычайно содержательную жизнь и заложил основы оперного искусства в Азербайджане, а также в исламском мире. Узеирбек является автором опер «Лейли и Меджнун», «Шах Аббас и Хуршид Бану», «Асли и Керем», «Харун и Лейла», «Рустам и Сохраб», «Кероглу».

«Лейли и Меджнун» – его первая опера, а опера «Кероглу» – шедевр выдающегося композитора. Помимо ценных опер, Узеир бек Гаджибейли написал музыкальные комедии « Не та, так эта»,

«Аршин мал алан», «Муж и жена», а также множество рассказов, фельетонов, статей и повестей. В статье рассказы Узеира Гаджибейли рассматриваются как воспитательное средство.

Ключевые слова: *Узеир Гаджибейли, сатирические рассказы, воспитание, проблемы воспитания, художественное творчество*

Üzeyir Hacıbəyli 1885-ci il sentyabrın 18-də Şuşa qəzasının Ağcabədi bölgəsində dünyaya gəlmişdir. Bu ilin sentyabr ayında onun anadan olmasının 140 illiyi tamam olur. Üzeyir bəy Azərbaycanın görkəmli yazıçısı, dramaturqu, dünya səviyyəli böyük bəstəkar, pedaqoq, jurnalistdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev görkəmli bəstəkarın yubileyinin keçirilməsi ilə bağlı sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda göstərilir: "Üzeyir Hacıbəyli çoxşaxəli yaradıcılığı ilə Azərbaycan mədəniyyəti tarixində silinməz iz qoymuş qüdrətli şəxsiyyətlərdəndir. ...Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin banisi olan Üzeyir Hacıbəyli novator sənətkar kimi milli musiqi xəzinəsini unikal forma və janrlarla zənginləşdirmişdir. O, Şərqin və Qərbin musiqi nailiyyətlərinin dərin vəhdətində dünya musiqisinin qızıl fondunda fəxri yer tutan nadir sənət inciləri meydana gətirmiş, Azərbaycan mədəniyyətinə beynəlxalq miqyasda geniş şöhrət qazandırmışdır. Üzeyir Hacıbəyli eyni zamanda parlaq bədii dühası sayəsində Azərbaycan dramaturgiyasına dəyərli töhfələr vermiş, alovlu publisistikası ilə mətbuat salnaməsinə yeni səhifələr yazmışdır. Onun azərbaycançılıq məfkurəsi ilə yoğrulmuş dolğun ictimai-siyasi fəaliyyəti əsl vətənpərvərlik nümunəsidir" (1).

Üzeyir bəyin dəyərli pedaqoji ideyaları vardır. Əsərləri təhsilləndirici, tərbiyənləndirici və inkişafetdirici imkanlara malikdir. Şagirdlərin və tələbələrin mənəvi keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün həmin ideyalardan faydalanmaq olar. Bu məqalədə ədibin hekayələrində tərbiyə məsələlərinin qoyuluşu araşdırılır.

Nümunə olaraq "Beş manat əhvalatı" hekayəsi üzərində dayanaq. Dəftərxanaya bir nəfər gələrək bildirir ki: "Oğlum Xarkovda oxuyur. Üç ildir ki, mən bir tövrlə ona pul göndərirəm. İndi məktəbi qurtarmağına qalıbdır iki il. Olub-olanımdan çıxmışam. Bir qara qəpiyim yoxdur ki, ona göndərim ki, bu neçə il çəkdiyim zəhmət əbəs yerə olmasın" (2, s. 343).

Ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ali təhsil almaq müşkül məsələ idi. Gənclər başqa ölkələrə gedib min əziyyətlə təhsil almalı olurdular. Təhsil pullu olduğundan maddi çətinlik gəncləri, onların ailələrini sıxırdı. Bu sahədə imkanlı adamlarını köməyinə ehtiyac hiss olunurdu. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin həmin istiqamətdəki xidmətləri çox böyük olmuşdu. Lakin hər imkanlı adam öz köməyini göstərmirdi. Üzeyir bəy bu hekayədə belələrini qamçılayır. Oğlunun təhsilinə pul toplanması üçün ağız açan şəxsə kömək göstərilməsi məqsədilə bir hacıya müraciət olunur. Diqqət yetirək: "Sizin yanınıza bir cüzi təvəqqeyə gəlmişəm.

– Bu nə sözdür, sən mənə qulluq buyur, mən həmişə can və başla düzəltməyə hazıram.

– Hacı dayı, bir şəxsin oğlu Xarkovda oxuyur, onun atası xərcini indiyə kimi çəkibdir. Amma indi əli aşağı düşməyə görə və müsəlman qardaşımız olmağa görə onun üçün bir az pul cəm etmişik. 5 manat da siz əta ediniz.

– Mən 3 dəfə həccə getmişəm, dördüncü dəfə həmniyyətliyəm. Mən həcc pulunu pozub, nə tövr Rusiyaya göndərim?

– Hacı dayı, nə vaxt Allah qoysa bu dəfə həccə təşrif aparacaqsınız?

– İnşallah, bəydadaş, gələn il.

– Yaxşı, Hacı dayı, gələn ilədək məgər 5 manat qazanmayacaqsınız ki, gələn ilki həcc pulunu pozmayıb üstünə qoyub gedəsiniz?

– Usta Qarapetə min manat borc vəd etmişəm, ona görə gərək verəm ki, binəvanın pambıq pulu kəsirdir, pambıq alsın.

– Zərər yoxdur, Hacı dayı, birisi gün gələrəm.

– Xeyr, xeyr, xeyr! Birisi gün hacı Qulaməli kişinin oğluna nömrə pulu yığılır, ona pul göndərəcəyəm" (2, s. 343-344).

Göründüyü kimi, tarixi düşmənimiz olan Qarapetə min manat verməyə razı olan hacı bir həmyerlisinin, bir müsəlman balasının təhsilinə 5 manatını qıymır. Belə mənəviyyatsız insanlar cəmiyyətin irəliləməsinə, tərəqqisinə də mane olurlar.

"Qarabağın keçmiş günlərindən" hekayəsinə müraciət edək: "Bu gecə bəzzaz Hacı Əsədin toyunda imiş (*Xudadad bəy – S.V.*), özü də səkkiz yüz manat pul udubmuş. Yazığı aldadıb çölə aparıblar və orada bıçaq ilə başını kəsib cibini soyublar" (2, s. 357).

Yanlış tərbiyənin nəticəsi elə belə də olmalı idi.

Hekayədə bir məktəb direktoru obrazı da yaradılmışdır. Təəssüf ki, həmin şəxs nə bir müəllim, nə də təhsil müəssisəsi rəhbəri kimi özünü doğrultmur. Həmin şəxs Azad bəydən rüşvət alaraq onun oğlunu (Xudadad bəyi) qanunsuz olaraq "rüalnı şkola"ya qəbul edir. Müəllimlik peşəsini seçmiş şəxsin əli də, dili də düz olmalı, öz nümunəvi davranışı, oturuşu, duruşu, ünsiyyəti, nitqi, rəftarı ilə ünü bu şərəfli peşənin layiqli nümayəndəsi kimi təqdim etməlidir.

"Qarabağın keçmiş günlərindən" hekayəsində bir məşədi obrazı da diqqəti cəlb edir. Kərbəlaya, Məşhədə, Məkkəyə gedib ziyarət edən insan da öz hərəkət və davranışları, rəftarı, xeyirxahlığı ilə nümunə göstərməlidir. Məşədi Fərrux isə məşədi olması ilə fəxr etsə də, qumar oynamaqla məşğuldur. Təbii ki, belə mövqe yol verilməzdir.

"Qarabağın keçmiş günlərindən" hekayəsi ilə tanış olduq. Bu hekayə böyük bəstəkarın satirik hekayələrinə daxildir. Fəqət satirik hekayə olmaqdan daha çox ağlamalı, faciəli, təəssüf doğuracaq məzmununa malik hekayədir. Ailə münasibətlərinin, ər-arvad, valideyn-övlad münasibətlərinin kamilliyi arzusunda olan Üzeyir bəy Azad bəyin ailəsində bunun əksini gördüyündən mütəəssir olaraq bu ailənin faciəsini, naqis tərbiyə üsulunu tənqid atəşinə tutmuşdur. Bu ailə üç nəfərdən ibarətdir: ər (Azad bəy), arvad (Gülnisə) və yeganə övladları (Xudadad bəy).

Əvvəla, ailənin başçısı Azad bəy əməli saleh adam deyil. İsrafçılıq ucbatından var-dövlətini itirmişdir. Lakin düşdüyü vəziyyətdən nəticə çıxarmaq fikrində də deyildir. Evə lazım olan ərzaq məhsullarını nökəri vasitəsi ilə borca gətizdirir. Özü isə utandığından, xəcalətindən dükan sahiblərinin gözünə görünmür. Necə deyərlər, "cibində siçanlar oynamasına" baxmayaraq, qumar oynayır, qəpik-quruşunu qumarda uduzur. Arvadını aldadaraq qumarda udduğunu deyir. Çıxardığımız nəticə: 1. Ailəsinin taleyi onu maraqlandırmır. 2. Yalançıdır. 3. Qumara qurşanıb. 4. Kobuddur, soyüşkəndir. Nökəri ona deyəndə ki: "Ağa, o baqqal Həsən kişiyə bir qədər pul versəydin, yaxşı olardı. Yoxsa and içibdir ki, dəxi bundan sonra bir düyü də nisyə verməyəcəkdir", Azad nökəri təhqir edib ona deyir: "İtil, itil burdan, səfeh oğlu səfeh!" (2, s. 350).

Bu ailədə tərbiyə işləri düzgün qurulmamışdır. Naqis tərbiyə özünü göstərməkdədir. Hekayəyə müraciət edək: "Oğlunun uşaqlığı onun (*Azad bəyin – S.V.)* yadına düşdü. O zaman Xudadad bəyi atası sevirdi, heç qucağından yerə qoymazdı. Dörd yaşında Xudadad bəyi alardı dizinin üstünə və deyərdi: "Ay küçük, ay it!" Xudadad bəy də şirin uşaq dili ilə: "Əşi, küçük sənsən, it sənsən!" – deyib cınqılı əli ilə atasının üzünə şapalaq vurardı. Atası deyərdi: "Yavaş, eşşək!" Oğlu cavab verərdi: "Əşi, eşşək sənsən!" "Vallah gözünü tökərəm!" deyib, az qalardı balaca barmağı ilə atasının gözünü çıxarsın. Atası deyərdi: "Adə, adam da atasını söyərmi, ay heyvan?" Oğlu cavab verərdi: "Bəs sən mənə niyə söyürsən, ay heyvan?"

Bu mükalimədən sonra Azad bəy oğlunu qucaqlayıb marçamarç ilə öpərdi" (2, s. 352-353).

Bu, dörd yaşında uşağın əməlləridir. Ata oğluna düzgün tərbiyə vermək əvəzinə onun söyüşlərindən zövq almaqdadır. İndi Xudadad bəy 14 yaşındadır. Əvvəlcə "çastnı şkola"da oxuyurdu, indi "realnı şkola"da təhsil alır. Amma buna oxumaq, təhsil almaq demək mümkünsə. Budur, Azad bəy və arvadı Gülnisə əyləşiblər, süfrə salınıb. Xudadad bəy məktəbdən qayıdır. İçəri girərək salamsız-kəlamsız çantasını qolu getdikcə tullayaraq daha oxumayacağını bəyan edir: "Qoy direktor acığından partlasın, cırılsın, yenə oxumayacağam!" Atası onu sakitləşdirmək istəyəndə oğul çımxırır: "Əşi, sən də qoy görüm!.. Bilmirəm bu nə deyir!" (2, s. 347).

Müəllimə, eyni zamanda ataya münasibətdə hörmətsizlik baş alıb gedir.

Anası Gülnisə soruşanda ki: "Axı, nə üçün oxumaq istəmirsən?" Oğlunun əvəzinə Azad bəy cavab verir: "Oxuya bilmir, şüuru yoxdur".

"Bu Xudadad bəyə xoş gəlməyib istehza ilə dedi: "O gözü kor urus başmaqçı Səfinin oğluna "pyat" qoyub, mənə də "dva" qoyanda, əlbəttə ki, oxuya bilməyəcəyəm.

Atası: "Yaxşı oxu, sənə də "pyat" qoysun" (2, s. 348).

Xudadad bəyi qeyzləndirən "iki" qiymət almasıdır. Dərsini bilməyə-bilməyə "əla" qiymət almaq istəyir.

Bu ailədə Gülnisə xanım müsbət obrazdır. Oğlunun şıltaqlığına dözür, onu sakitləşdirmək, ərini əyri yoldan, qumardan çəkindirmək istəyir, amma o da savadsız, avamdır. Oğluna "beş" qiymət vermədiyinə görə müəllimin dalınca danışır. Ona elə gəlir ki, müəllim biliyə yox, sosial vəziyyətinə görə şagirdlərin savadını və bacarıqlarını qiymətləndirməlidir. Odur ki deyir: "Ney-

çin sən bəy oğlu ola-ola, sənə iki qoyublar, amma başmaqçı oğluna beş? Neyçin demirsən: ay uçitel, mənə beş qoy, altı qoy, mən bəy oğluyam, mənə yeddi, səkkiz də azdır" (2, s. 348).

Xudadad bəy nəinki atası, həmçinin anası ilə də kobud davranır, onunla necə gəldi danışır: "Ağız, qanmadığını danışma!" (2, s. 348). Bütün bu davranış, rəftar tərzi düzgün olmayan tərbiyənin nəticəsidir. Ata uşaq yaşlarından oğluna pis nümunə göstərmişdir. Elə hazırda da nə həyat yoldaşı, nə də oğlu ilə qarşılıqlı münasibətlərini düzgün qurmur.

Ata gizlincə qumar oynamaqda davam edir, Xudadad bəy də təhsilini yarımçıq qoyaraq qumara qurşanır. Bir gün əli gətirir, çoxlu pul udur. Bu uduş ona baha başa gəlir. Pul hərisləri onun qabağını kəsib, canına qıyıb, pulları çırpışdırırlar.

Üzeyir bəyin "Bir dəlləyin dəftərindən", "Başa düşmədi" və s. satirik hekayələri də maarifləndirici və tərbiyələndirici imkanlara malikdir.

Problemin aktuallığı. Respublika Prezidenti Üzeyir Hacıbəylinin anadan olmasının 140 illiyi ilə bağlı sərəncam imzalamışdır.

Problemin yeniliyi. Üzeyir Hacıbəylinin hekayələri tərbiyə vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılarda maraq doğuracaqdır.

Ədəbiyyat

1. Üzeyir Hacıbəylinin 140 illiyinin qeyd edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 03 fevral 2025-ci il tarixli Sərəncamı https://president.az/az/articles/view/68077
2. Üzeyir Hacıbəyov. Seçilmiş əsərləri. -Bakı: Azərnəşr, -1996.
3. Abbasov, A.N. Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığı təhsilalanlarda müsbət mənəvi keyfiyyətlərin inkişaf edilməsinin vasitəsi kimi // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutun Elmi əsərləri. – Bakı, 2025, № 1, -s. 7-10

Redaksiyaya daxil olub: 02.05.2025.